

I. A HÁBORÚ VILÁGTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI.

Az európai államrendszer, a Balkánon azóta végbement változásoktól eltekintve, a múlt század második harmadának utolsó éveiben vált teljessé. Hat nagyhatalom közül három: az osztrák-magyar monarchia, a német birodalom és Olaszország ekkor alakul meg, illetőleg születik újjá. A három nagyhatalom létrejöttének külső és belső körülményei feltűnő eltéréseket mutatnak, melyek döntőleg befolyásolják a későbbi fejlődés irányait is. Ausztria a magyar nemzet szívós ellenállásától és a Gesamtm monarchie benső gyengeségétől kényszerítve feladja a több századon át hiába erőszakolt centralista eszméket és a dualizmus alapjára helyezkedik. A német birodalom és Olaszország születése ellenben az egység jegyében történik, de ismét szembevető különbségekkel. A német egység egy kiváló uralkodó (I. Vilmos), egy lángeszű, céltudatos és kiméletlenségig erélyes államférfi (Bismarck) és egy szellemében és felszerelésében mintaszerű hadsereg (Moltke) műve. Ez a három tényező az egész nemzet lelkes és áldozatkész szellemétől támogatva, de a nép aktív közreműködése (forradalom) nélkül oldja meg az egység megteremtésének előfeltételeit (1866. Ausztria kiszorítása, az északnémet szövetség létrehozása, 1867. a Zollbundesrat és a Zollparlament életbeléptetése, 1870 a déli államok megnyerése, 1871 január 18. a német császárság kikiáltása). A demokrata-revolucionárius szellem kirekesztése lehetővé teszi a múlt hagyományainak a jelen követelményeivel, a dinasztikus és arisztokratikus érdekeknek a demokrácia és a parlamentarizmus elveivel való összeegyeztetését. (Teljes egység helyett államszövetség, liberális birodalmi alkotmány – mérsékelt parlamentarizmus az egyes államokban, pl. Poroszországban.) Az Italia unita létrehozásában a dinasztia (II. Viktor Emánuel), a diplomácián (Cavour-Eicasoli) és a hadseregen (Lamarmora) kívül mint egyenlő jelentőségű ható erő működik közre a forradalmi elv (Garibaldi) és az idegen támogatás. (1859. a plebiscitummal szentesített francia császárságé, 1866. az arisztokratikus Poroszországé.) Az alkotmányos és a demokrata-revolucionárius elv e sajátos dualizmusa már kezdetben a benső gyengeség csiráit

oltja az új nagyhatalomba. A sokkal kisebb Piemont-Szardinia nem rendelkezik Poroszország organizáló és asszimiláló erejével, a különböző tartományokat csak lassan tudja egységes akarattól áthatott államtestté kovácsolni. Másrészt a monarchikus-dinasztikus elv kénytelen folyton újabb engedményeket tenni a radikális és köztársasági eszmékkel kacérkodó demokrata elvnek. A külső és belső politika egy monarchikus államban aggasztó mértékben ki van téve a népszenvedély hullámainak. Az állam jövője és a dinasztia sorsa egy állandóan háborgó vulkánon függ. Hogy kitörését, késleltessék, a vezető államférfiak kénytelenek «népszerű» politikát csinálni. (A parlamentarizmus túlhajtása, gyakori kormányváltások – 50 év alatt 38 külügy-, 40 belügy-, 42 közoktatásügy-, 43 közmunka-, 44 pénzügy- és 46 földművelésügyi miniszter – egészségtelen pártélet, tetszetős jelszavak.)

Az új nagyhatalmak megjelenése és elhelyezkedése mélyreható változásokat idéz elő az európai politikában. Új célok és új törekvések bontakoznak ki, melyek kisebb-nagyobb mértékben keresztetik az idősebb nagyhatalmak számításait. Az osztrák-magyar monarchia végleg szakít a nyugati ábrándokkal s hatalmi és gazdasági törekvései súlypontját a közel keletre, a Balkán-félszigetre helyezi. (Andrássy magyar miniszterelnök küzdelme a folyton nyugatra tekintető centralista és poroszfaló körökkel, Beust bukása, Andrássy külügyminisztersége, az új politika alapelveinek kijelölése, első diadalmas erópróbája: az 1877-78-iki balkáni háború, a berlini kongresszus, Bosznia-Hercegovina megszállása, az égéi tenger felé vezető út megnyitása a novibazári szandzsák biztosításával.) A német birodalom egyelőre belső erőforrásait gyarapítja; a nemzeti egység érzésétől meghatványozott német vállalkozó kedv és szervező erő példátlanul álló eredményeket produkál szellemi, gazdasági és szociális téren egyaránt. A német ipar és kereskedelem csakhamar mint komoly versenytárs jelentkezik, mellyel első sorban az angol világnak kell számolnia. (Németország gazdasági fellendülése, a bányászat fejlődése, az industrializmus fokozatos térfoglalása, a német tudományos szellem közreműködése a gazdasági felvirágzásban: az elektrotechnika, a kémiai ipar és a vegyészeti cikkek előállításának fejlettsége, a gépgyártás és a tudományos alapokra fektetett mezőgazdaság haladása.) Olaszország megfordítja az elvégzendő feladatok sorrendjét: imperialista politikát akar folytatni, mielőtt a hozzá szükséges belső erőt megszerezné. Mindjárt kezdetben a régi Eóma hagyományainak felújítására s a Földközi tenger medencéje felett való uralom megszerzésére gondol. (Első kísérletek Tunisz megszerzésére, Bismarck biztatása a berlini kongresszuson, a *penetration pacifique*.)

Az új nagyhatalmak történetére és a szomszédaihoz való viszonyuk alakulására döntőleg hat az a körülmény, hogy mindegyiknek

van valami Achilles-sarka, születésével örökölt gyengesége, mely részben megbénítja, részben eleve meghatározott irányba tereli kifelé való érvényesülésüket. Ausztria-Magyarországnak legnagyobb baja, hogy összetételénél és történeti fejlődésénél fogva kénytelen majdnem teljesen lemondani a modern történet leghatalmasabb alakító erejéről, a nemzeti eszmében rejlő energiaforrásról. A kettős monarchia világhelyzete, történeti hivatása és a közös uralkodóhoz való ragaszkodása elég erős kapcsolatok ugyan a két államfél s ezeken belül a különböző népek összetartására, de csak kivételesen adják meg a céltudatos és előretörő külpolitika folytatásának eszközeit. A benső súrlódások gyakorisága és a többféle (olasz, délszláv, román, sőt rutén) irredentizmusra való tekintet bénítólag hat a külügyi kormányzatra. A német birodalom születésének eredendő bűne a revanche szellemének felidézése. Mert az egységes Németország megteremtése csak a százados ellenfél, Franciaország leverése és megalázása árán sikerül. A német fegyverek sikere és Elzász-Lotharingia elvétele kiirathatatlanul mély gyűlöletet olt a francia Iglekbe s a francia külpolitika vezető gondolatává teszi a revanche-vágyát. A bosszúszomj hatalmi tényező lesz, mellyel Németországnak minden körülmény között számolnia kell. Végül Olaszország gyengéje teljes izoláltsága a versengő nagyhatalmak sorában, melyet magasan szárnyaló vágyaival fordított arányban álló benső ziláltsága és külpolitikai törekvéseinek kudarca még érezhetőbbé tesz. (Az 1866- és 1869-iki meddő kiserietek az osztrák irredenta területek megszerzésére, a berlini kongresszus eredménytelensége – Ausztria-Magyarország megbízást kap Bosznia-Hercegovina megszállására, Olaszország üres kézzel távozik – Tunisz váratlan megszállása a franciák részéről 1882 május 12.)

A belső struktúra és a külső állás eme fogyatkozásai, valamint az idősebb nagyhatalmak féltékenysége arra készítetik az újonnan kibontakozott államokat, hogy alkalmas szövetségesek szerzésével biztos hátfödőzetet keressenek maguknak. Németországot a revanche veszedelmén kívül kedvezőtlen földrajzi helyzete (három frontról támadható), Ausztria-Magyarországot a pánszlávizmus és a tudatos balkáni politikával állandósulást nyert súrlódások Oroszországgal, Olaszországot gyengesége és elszigeteltsége ösztönözik a védelmi szövetségek rendszerének keresésére. Ezzel a törekvéssel az ú. n. európai egyensúly megvalósításának és a béke biztosításának új kísérletei kezdődnek, melyek kiválóan jellemzik az utóbbi évtizedek történetét. A szövetkezések szükségességére legelőször a legveszélyeztetettebb helyzetű központi hatalmak eszmélnek. Bismarck már a königgrätzi győzelem után számol a legyőzött Ausztriával való szövetkezés lehetőségével, azért a prágai békeben igen mérsékelt feltételeket szab eléje. De Ausztria évekig fájlalja vereségét. Eleinte tudni sem akar másról, mint a bosszúról. (1867.

III. Napoleon salzburgi és Ferenc József párisi látogatásával kapcsolatban felmerül egy poroszellenes magyar-osztrák-francia szövetség, 1869. egy magyar-osztrák-francia-olasz blokk terve, 1870. Beust és a nagy-osztrák körök háborús csörtetése.) Bismarck plátói szándéka csak akkor lép a komoly lehetőségek sorába, mikor Andrassy Gyulában, az új külügyminiszterben, az újjászületett osztrák-magyar monarchia eddig legnagyobb államférfiában kongenialis munkatársra talált. A két nagy államférfiú világosan látja a helyzetet, de azért a kölcsönösen óhajtott szövetkezés eszméje csak lassan érik tetté, mert idegen tényezők beavatkozása mindig újabb nehézségeket támaszt. A nehézségek részben tárgyi, részben személyi és dinasztikus természetűek. A tárgyi okok között legsúlyosabb az Oroszországhoz való viszony bizonytalansága.

A cári birodalom kimondottan expanzív politikát folytat: célja területfoglalás és melegvizű, a világforgalomba belekapcsolódó tenger szerzése. Kelet (Szibéria és az Amurvölgy megszerzése, kísérlet a Sárga-tengerhez való kijutásra), nyugat (1700-21. a balti tartományok, 1772., 1793. és 1795. Hinterlandjuk, Lengyelország nagy részének megszerzése, később Narvik és az Atlanti óceán felé törekvés) és dél felé próbál szerencsét. Legnagyobb szívóssággal a déli terjeszkedést, a Fekete-tengernek és kivezető szorosainak megszerzését erőszakolja. Mindenáron bírná akarja Konstantinápolyt, a tengerszorosok s Európa és Ázsia kulcsát. Az ú. n. keleti kérdés, melynek lényege az európai Törökország sorsának eldöntése, már Nagy Péter és II. Katalin idejétől fogva legfőbb problémája az orosz külpolitikának (1696. Azov elfoglalása, 1737-39. Anna török háborúja, 1769-1774. II. Katalin első háborúja, a kücsük-kainardzsi béke, 1779. az ainali-kavaki szerződés, a krimi és kubáni tatárok függetlenségének elismerése, 1787-1792. II. Katalin második háborúja). Mivel azonban egymaga nem bírja megdönteni a török birodalmat, előbb a vallási, majd a faji rokonság ürügyén a balkáni szlávokat igyekszik megnyerni szövetségesekül: a keleti kérdést komplikálja a balkánival s a Balkánon keresi a Konstantinápolyba vezető utat. (I. Sándor török háborúja 1806-12, az akkermani szerződés 1826 okt. 6., I. Miklós hadjárata 1827-1829, a drinápolyi béke, a hunkiar-iskelessi titkos szerződés 1833., a krimi háború 1853-56.) Az orosz diplomácia titkos aspirációi és a nagyorosz terjeszkedési vágy leplezetlen megnyilvánulásai ily módon elsőrendű történeti színtérré avatják a Balkánt s európai közüggé teszik a keleti kérdést. A kérdés megoldása, mint legközelebbi szomszédot, elsősorban a nyugatiból keleti nagyhatalommá vált osztrák-magyar monarchiát érdekli. De csakhamar nyilvánvalóvá lesz, hogy a két versengő hatalom érdekei és törekvései közt áthidalhatatlan szakadék tátong. Oroszország tüzzel-vassal, pénzzel és pazar ígéretekkel a faj- és hitrokon balkáni szlávok felszabadításán dolgozik, de

csak azért, hogy a török birodalmat gyengítse s a függetlenné vált keresztény államokat a maga önző hatalmi érdekeinek hasznos eszközeivé tegye. Előőrsoket, őrszemeket, támadás esetén előharcosokat akar bennek nyerni a porta és Ausztria-Magyarország ellen. A kettős monarchia a saját jól felfogott érdekében szintén a balkáni szlávok szabadságát óhajtja, de nem hajlandó eltérni az orosz gyámkodást és bizonyos határon túl nem engedheti meg a török birodalom gyengítését. Az orosz Konstantinápoly és az orosz hegemonia alá vont Balkán halálát jelentené az osztrák-magyar monarchia legfontosabb élet érdekeinek.

Andrássy előtt az első pillanattól kezdve világosan áll, hogy Ausztria-Magyarország és a cári birodalom balkáni érdekeltsége tűz és víz. Itt csak támadásról és védekezésről lehet szó. A kiegyenlítés a külpolitikai törekvések tökéletes revízióját jelentené, a mire azonban egyik hatalom sem hajlandó. A kettős monarchiára nézve annál parancsolóbb kötelesség biztos hátvéd keresése az orosz igények ellenében, mert ezek a pánszlávizmus révén területi épségét is fenyegetik (Galícia, Bukovina). A szükséges hátfedezetet pedig csak a francia revanche-politika által hasonló mértékben veszélyeztetett német birodalom adhatja meg. Ebben a pontban találkoznak a vaskancellár és a magyar államférfi törekvései. De a szövetség megkötése mégis késik, mert Bismarck, ki a «szaturált-nak» tekintett birodalom belső erősítése érdekében szándékosan korlátozza külső érdekeltségét, még nem tudja kellőképpen méltányolni a balkáni kérdés jelentőségét (ismeretes mondása Bulgáriáról és a pomerániai gránátos csontjairól) és másrészt ápolni akarja a «toronymagasságú» orosz barátságot is, hogy elejét vegye a francia-orosz közeledésnek. A porosz-orosz barátság régi keletű. (A felszabadító háborúk, a szent szövetség kora, az 1863-iki lengyel felkelés leverése, Oroszország semlegessége a porosz-francia háború idején.) A történeti okok mellett leg-erősebb támasza I. Vilmos és II. Sándor cár benső barátsága. Ezek a tárgyi és személyi okok készítetik a két nagy államférfit, hogy a magyar-osztrák-német kettősszövetség helyett a három császár szövetségével tegyenek kísérletet (1872. Ferenc József, I. Vilmos és II. Sándor berlini találkozója).

De a fejlemények csakhamar bebizonyítják a három császár szövetségének természetellenese égét. Az 1875. kitört balkáni bonyodalmak egész nagyságában feltárják az osztrák-magyar és orosz álláspont áthidalhatatlanságát a török birodalom integritásának és a Balkán szervezésének kérdésében. A német birodalomnak választania kell két szövetségese között. Oroszország kétszínű magatartása (Gorcsakoff berlini távirata 1875.) megkönnyíti a választást. Bismarck Ausztria-Magyarország mellé áll (felelete II. Sándor bizalmas kérdésére 1876.) és a cári birodalom s a kettős monarchia nyílt szakításának elhárításán fáradozik,

ami Andrassy önfeláldozó támogatásával sikerül is neki (a reichstadi császártalálkozó 1876, a budapesti titkos konvenció 1877 jan. 15). A balkáni háborúra és a san-stefanói békére következő berlini kongresszuson hasonló magatartást tanúsít. A «becsületes alkusz» szerepét játssza, de Ausztria-Magyarország érdekeit támogatja. A kongresszus nyomán és Gorcsakoff izgatásaira megindult orosz támadások s a fenyegető orosz-francia támadás veszedelme (II. Sándor levele I. Vilmoshoz 1879 aug. 15 csapatösszevonások a német határon) végre meghozzák a régóta tervezett szövetség előfeltételeit. 1879 okt. 4. Bécsben megszületik a védelmi célzatú és oroszellenes *Zvreibund*. A szövetség három évvel utóbb (1882 május 20.) a harmadik új nagyhatalom csatlakozásával *Dreibund*dá, bővül (Itália csatlakozásának motívumai: hálája Poroszország iránt az 1866. és 1870. nyújtott támogatásáért, a német kereskedelem fejlődéséhez fűződő anyagi érdekek, a monarchia megszilárdítására irányuló törekvés, Franciaország kíméletlensége: 1859. Nizza és Savoya elvétele, 1881. Tunisz megszállása és végül annak felismerése, hogy a terza Italia magában és hozzá hátában egy gyanakvó és ellenséges indulatú Ausztriával túlságosan gyenge a középtengeri hegemonia megszerzésére). Andrassy és Bismarck közös alkotása a XIX. század utolsó évtizedeinek kétségtelenül legjelentékenyebb politikai eseménye.

Bismarck a hármasszövetség megkötése után is iparkodik jó viszonyban maradni Oroszországgal («cauchemar des coalitions»). De minden erre irányuló törekvése (az 1884 márc. 21-iki szerződés, a skiernievici hármas császártalálkozás, az 1887-iki viszontbiztosítási szerződés) meddő marad; a mindjobban elhatalmasodó pánszláv és germánygüjlő áramlatot kiirtani s Oroszország közeledését a francia köztársasághoz feltartóztatni nem tudja. (A közeledés okai: a hatalmas német birodalomtól való közös félelem, Franciaország izoláltsága s emberanyagának stagnálása a szédítő arányokban fejlődő Németországgal szemben, a revanche állandó gondolata, orosz részről a berlini diplomácia és berlini tőzsde uralma alól való szabadulás vágya, a francia revanche-politikusoktól kínált gazdasági előnyök s a szabad kéz politikájának biztosítása a balkáni fronton.) A közeledés egyre bensőbbé válik s végül 1891. a hármasszövetség ellensúlyául szánt *entente cordiale* létesítéséhez vezet.

A hármasszövetség és az «entente cordiale» létrejötte némileg enyhíti az általános feszültséget. Eésze van ebben az orosz politika frontváltkozásának is. Oroszország minden igyekezete, hogy a Balkánt hegemóniája alá vonja és hatalmi célja szolgálatába szegődtesse, kudarcra végződik. Mohóságával maga ellen ingerli Európát (a san-stefanói béke revíziója 1878) erőszakosságával elhidegíti védenceit (Románia: Besszarábia elrablása, Bulgária: az orosz gyámkodás, Battenberg Sándor helyzetének nehezítése, Hitrovo főkonzul, Szobolev és Kaulbarsz tábornokok

intrikái, a cár ultimátuma, a fejedelem, a «szlivnicai hős» megbuktatása, újabb erőszakoskodás az interregnum idején, terrorista eszközök Sztambulov miniszter ellenében). A kudarc annál jobban fáj neki, mivel gyűlölcseit ellenfele, az osztrák-magyar monarchia élvezi. (A berlini kongresszus messzemenő kedvezményei, Románia barátságának megnyerése, az 1882-iki bécsi titkos konvenció Milán szerb királlyal, Szerbia megmentése a szlivnicai ütközet után, Bulgária önállóságának védelme az orosz túlkapásokkal szemben, Kóburg Ferdinánd fejedelemségének támogatása.) A saját vereségei és Ausztria-Magyarország sikerei annyira elkedvetlenítik az orosz diplomáciát, hogy egy időre felhagy balkáni terveivel («hálátlan szlávok») s a távol keletnek szenteli minden figyelmét. Miután biztosítja a török birodalom statusquo-ját (1897-iki protocolle de désinterressement, 1903-iki mürzstegi programm) lázas hévvel fog bele a Csendes-óceán partvidékének érdekszférájába vonásába. (Port-Arthur bérbevétele 1898, a mandzsúriai vasút építése, Mandzsúria megszállása, terjeszkedése a Jalu folyó völgyében, Korea északi részének birtokba vétele.) A nagyszabású keleti tervek annál inkább igénybe veszik Oroszország minden erejét, mivel a telhetetlen hódítás vágy nemsokára újabb ellenséget szerez számára a távol kelet leghatalmasabb államában, Japánban, mely a három új európai nagyhatalommal egyidejűleg küzd fel magát s ezidőtájt kezd szerepet játszani, mint a világpolitika tényezője. (Muchuhito császár uralkodása, a hűbéres állam gyors és tökéletes átalakulása modern állammá, a győzelmes kínai háború 1894-95, a simonoszekii béke, az európai hatalmaktól kierőszakolt revíziója, a boxer-lázadás, meg hasonlós Oroszországgal Korea miatt, az 1902 jan. 30-iki angol-japán egyezmény.)

A legagresszívabb nagyhatalom keleti elfoglaltsága rövid időre szélcsendet teremt az európai diplomáciában. A század utolsó évtizedében érvényesülő kozmopolita jelenségek és tendenciák nem csekély mértékben járulnak hozzá az ellentétek enyhítéséhez. (Lényegében közös kulturideál erősen kiütköző racionalista és materialista vonásokkal, az emberi élet és egészség nagy értékének elismerése és kísérő jelenségei: nemzetközi küzdelem a betegségek ellen, a sport megbecsülése, részvétel minden emberi szenvedés iránt, a háború kárhoztatása, a békemozgalmak erősödése, internacionalista irodalmi és művészeti áramlatok, tudományos kongresszusok, a nemzetközi jog hatalmas arányú fejlődése, a tőke nivellirozó hatalma, a szocializmus előrehaladása, az osztályérdek összekötő hatása.) Még a két legkifejezettebb ellenfél, a német birodalom és Franciaország viszonyában is némi enyhület áll be. A francia köztársaság egy pillanatra sem téveszti ugyan szem elől a revanche-politikát (az 1875-iki háborús veszély, 1887 a boulangizmus tobzódása), de elszigeteltsége és benső bonyodalmi visszatartják a támadástól. Erő-

feleslegét inkább gyarmatszerzésre fordítja, amit Bismarck annál szívesebben lát, mert reméli, hogy a gyarmatosító politika másfelé tereli a francia nép figyelmét és esetleg alkalmat ad egy angol-francia konfliktusra. Azért tőle telhetőleg előmozdítja, bátorítja a köztársasági kormányok kolonialis törekvéseit. Franciaország tényleg rövidesen a világ harmadik gyarmatállamává küzdi fel magát. (1874. Algeria végleges pacifikálása, 1882. Tunisz, 1889. Francia-Kongó, 1890. Dahone és az Elefántcsontpart, 1894. Timbuktu, 1896. Madagaszkár, 1899. Szudán egy részének megszerzése, 1883. Tonking és Annám megszállása.) A vaskancellár reménye azonban csak részben megy teljesebbé: a kolonialis politika számos konfliktusba keveri Franciaországot Angliával (1882. Egyiptom, 1890. Madagaszkár miatt, 1898. a Fashoda-incidens), de a köztársaság az utolsó pillanatban mindig meghátrál s a közvélemény erős háborgása ellenére óvatosan kerüli a szakítást.

A kilencvenes évek szélcsendjét már a század végén új viharok előjelei zavarják meg. Az európai hatalmi viszonyokban veszedelmes átalakulások és eltolódások csirái észlelhetők. A nagy változást számos és mélyreható ok készíti elő. Ezen okok között legsúlyosabb Németország helyzetének és Angliához való viszonyának módosulása. Az egyseges Németország a Bismarck-éra egyes elhibázott lépései ellenére (a Kulturkampf, szabadverseny, szabad kereskedelem, a szociáldemokrácia megerősödése) óriási léptekkel halad előre a fejlődés útján. A nagyrányú kivándorlás és a hatalmasan fejlődő kereskedelem érdeke már Bismarckot arra készíti, hogy némi húzódozás után gyarmatok szerzéséhez lánson. (1883. Délnyugat-Afrika, 1884. Délkelet-Afrika, Togo, Kamerun, Uj-Guinea, a Bismarck- és Salamon-szigetek, 1885. a Marshall-szigetek.) Még határozottabb alakot ölt a világalakulásban való osztozásra törekvés II. Vilmos trónralépése után. A kontinentális hatalomból öntudatos «Weltmacht» lesz s egymásután teszi meg a benső erejének megfelelő hatalmi pozíció kivívásához szükséges lépéseket. Fenyegetett helyzetére való tekintettel állandóan fejleszti haderejét (1874. az első, 1887. a második szeptennatusi törvény), majd tengerentúli érdekeinek megvédésére és az angol gyámkodás lerázására erős flottát teremt magának (1890. Helgoland megszerzése, 1897. első, 1900. második flottatörvény, 1898. a flottaegyesület megalakulása). Gyarmatosító törekvéseit, diplomáciai és gazdasági összeköttetéseit egyre tágabb körökre terjeszti ki. Afrika és Oceania mellett kiváló figyelmet szentel Kelet-Ázsiának (részvétele a kínai ügyekben, a simonoszekii béke revíziójában, 1897. Kiau-csou megszerzése, 1900-1901 a boxer-lázadás leverése.) Még nagyobb gondot fordít a török birodalom és az iszlámvilág barátságának megnyerésére. Azért Bismarck felfogásával ellentétben egyre növekvő érdeklődéssel kis éri a Balkán és Előázsia eseményeit s minden eszközt megragad ottani

pozíciójának megerősítésére. (Abdul Hamid szultán német barátsága, a török sereg reorganizációja, v. der Goltz pasa, II. Vilmos császár jeruzsálemi zarándoklása s damaszkuszi beszéde 1898, a bagdadi vasút 1888, 1892, 1902.)

A német világhatalom szédületes fejlődése az «entente cordiale»-on kívül Angliában ébreszt legmélyebb aggodalmat és féltékenységet. A «splendid isolation» politikusai, akik eddig Oroszországban (folytonos súrlódások a török statusquo miatt: a párisi béke 1856, a londoni szerződés 1871, a berlini kongresszus 1878, a bulgár válság 1885-7, a bulgár-szerb háború 1885, az örmény kérdés 1895, a krétai affaire 1897, állandó vetélkedés az Indiával kapcsolatos kérdésekben: lappangó harc Perzsiában és a Perzsa-öböl környékén, Afganisztánban, Tibetben, Mongóliában, Mandzsúriában és Koreában, az angol-japán szövetség 1902) és a francia köztársaságban (az angol és francia koloniális érdekek gyakori ütközése: Egyiptom megszállása 1882, angol áskálódás Szudánban, Dsibutiban és Obokban, Madagaszkár szigetén és Tonkingban, a Pashoda-affaire 1898, a maszkáti incidens 1899) látták legveszedelmesebb ellenségüket, riadtan eszmélnek az új ellenfélre. A század végén új erőre kapott brit imperializmus mindenütt német ellenállásba ütközik. A német gyarmatszerzés szétépi a transzafrikai gyarmatbirodalomról szőtt ábrándokat, a kisázsiai érdekelttség veszélyezteti a Mezopotámiaira és Perzsa-öböl környékére vonatkozó terveket, míg a flotta erősödése az angol világalom legerősebb pillérét: a tengerek felett való korlátlan uralmat rendíti meg. Növeli a szigetállam politikusainak aggodalmát a német ipar és kereskedelem szédületes fejlődése, (összehasonlító számadatok a német és angol, esetleg a francia és amerikai ipar és kereskedelem fejlődéséről az utóbbi évtizedekben; a német gazdasági élet főbb jelenségei: industrializmus, urbanizmus, szocializmus, mintaszerű szociális törvényhozás, organizáció, tudományos szellem; összevetés az angol viszonyokkal.) Egyes ágakban már is felette áll, de valamennyiben egyformán veszedelmes és győztesen előre törő vetélytársa az angol iparnak és kereskedelemnek. A «business»-szellem irigykedve, az imperialista áramlat rettegő féltékenységgel szemléli a német hatalom és a ti émet szellem hódítását. A sajtó egy részének magatartása és közbejött incidensek (II. Vilmos Krüger-távirata, a német nép búr-szimpathiája) még jobban élesztik a németgyűlöletet. Ennek hatása csakhamar érezhetővé válik a külpolitikában is, mely VII. Edward trónralépésével határozottan németellenes irányt vesz. A «splendid isolation» helyébe a szövetségek keresése lép. A gyűlölet eltemeti a Franciaországgal fennálló ellentéteket s közelebb hozza egymáshoz a százados ellenfeleket. Az ébredező idealizmussal és a feléledt nemzeti érzéssel új erőre kapott revanche-vágy kapva-kap az angol segítségen (Cambon, Delcassé).

A kölcsönös közeledés az 1904 ápr. 8-iki angol-francia «entente cordiale» létesítéséhez vezet, mely minden fronton kiküszöböli a súrlódásokat. Az angol-francia entente, mely már a következő évben érezteti hatását (az első Marokkó-válság), csak az első lépés egy nagyszabású szövetségi rendszer kiépítéséhez. Az elsőt hamarosan követi a második és a többi. A gyűlölettel és irigységtől hajtott angol diplomácia módját tudja ejteni másik százados ellenfele megnyerésének is. Úgyesen kihasználja Oroszország magasan szárnyaló keleti terveinek összeroppanását, melyet az orosz-japán versengés élesztésével éppen az ő aknamunkája idéz elő. (Az orosz-japán háború előzményei, az 1902-iki angol-japán védő- és dacsövetség jelentősége, a háború lefolyása, a portsmouthi béke; a kudarc hatása: a Csendes-óceán körzetéről való visszavetetés.) A megalázott és benső forradalmaktól zaklatott cári birodalom egyidőre kénytelen felhagyni legtöbb vállalkozásával, amely közvetve vagy közvetlenül angol érdeket súrol s visszatérni ősi problémájához, a balkáni kérdéshez. Front változtatása éppen kapóra jön az angol diplomáciának, mely siet a maga németgyűlöletével még magasabbra szítani a pánszlávizmus germanofóbiáját. (A németgyűlölet reális alapjai: az 1904-iki kedvezőtlen kereskedelmi szerződés, Németország növekvő török-barátságára s niebelungi hűsége a szövetséges kettős monarchia iránt – Konstantinápolyba már nem Bécsen, hanem Berlinen át vezet az út – a renaissance-át élő francia revanche biztatásai s a Németország elleni fegyverkezésre bőségesen folyósított francia kölcsönök, a szláv eszme új erőre kapása és a sajtó izgatása.) A közös gyűlölet azután alapot teremt a kölcsönös közeledéshez, majd az 1907 aug. 31-iki entente megkötéséhez, mely egyensúlyba hozza a két hatalom perzsiái, afganisztáni és tibeti érdekeltségét s biztosítja a közös célra való működést.

VII Edward és Deicassé politikájának Oroszország és a francia köztársaság megnyerése mellett legnagyobb sikere a hármassövetség meggyengítése. A szövetség legifjabb tagja, Olaszország, meginog hűségében s érzelmeivel és törekvéseivel egyre közelebb jut az entente-hoz, bár kerülni akarja a szakításnak még látszatát is. (Állásfoglalásának okai: az afrikai és Középtengeri program helyébe lépett balkáni akció, a «mare nostrum»-politika, az irredentizmus elhatalmasodása, az osztrákgyűlölet és a nacionalizmus erősödése, a franciabarátság élénkülése, az Angliától való félelem, a kettős monarchia és Németország iránt barátságos török birodalom jelentékeny területeire emelt igények, radikális és köztársasági üzelmek és a sajtó izgatása.) Hogy Tripoliszra, a Balkánra és az egei szigetekre vonatkozó terveit megvalósíthassa, mindenben készségesen támogatja a szövetségesei ellen irányuló politikát. (1901-iki középtengeri szerződés, az algecirasi konferencia 1906.)

Az angol «bekerítő politika» a szövetségi lánc teljessé tétele után

a legérzékenyebb ponton a Balkánon indítja meg az akciót az elszigetelt központi hatalmak ellen. Mint korábban Oroszország annyiszor tette, az entente is a kicsiny balkáni államokat használja fel az általános támadás előkészítésére. Orosz diplomaták, angol és francia ügynökök mestersegesen szítják a balkáni népek amúgy is szertelenül megduzzadt nemzeti önérzetét, hogy a kettős monarchia és vele szövetséges Németország állását gyengítsék vele. (Az oroszbarát Karagyorgyevicsok trónralépése, a szerb-bulgár unió eszméje, nagyszerb propaganda a határokon kívül, trialista törekvések belül, a Szokol-egyesületek, a Narodna Odbrana és a Szlovenszki Jug fiókjainak működése, nagybulgár izgatások Macedóniában, dákoromán eszmék.) Számítanak a «beteg ember» és Ausztria-Magyarország benső gyengeségére. (Kiélesedett nemzetiségi harc Ausztriában, a két államfél viszonyának elmérgesedése, a magyar alkotmányos válság, a katonai kérdés kiélesedése, bizonyos bécsi körök kacérkodása a trializmussal a «magyar Chauvinismus» ellensúlyozására.) A benső egyetértés hiánya és diplomáciánk ingadozása tényleg megfosztja külügyeink irányítását a kellő erélytől és céltudatosságtól. (Aehrenthal túlzott olasz barátsága, meghátrálása a szandzsákvasút ügyében), míg ellenfeleink a legnagyobb körültekintéssel fognak beie a revali találkozóon megállapított program megvalósításába. De a török nemzeti eszme váratlan fellobbanása (ifjú-török forradalom 1908 jún. 28) egy időre más irányt ad az eseményeknek. (A buchlaui összjövétel, az annexió, Bulgária függetlensége.) Az annexió komoly válság csiréit kelti ki (a délszláv világ felzúdulása, szerb mozgósítás, az entente és Olaszország kétes magatartása, egy európai kongresszus terve, az osztrák-magyar hadsereg mozgósítása.) A békés megoldást csak a körülmények idézik elő. (Oroszország kimerültsége, a kedvező francia-német Marokkó-szerződés, Olaszország benső elfoglaltsága és Anglia gyanakodása Oroszországra.)

Az annexió válság, az első nagy teherpróba nagyon megviseli a «európai békét. Egész nagyságában feltárja a két hatalmi csoport kiengyenlíthetetlen ellentétét s a két központi nagyhatalom elszigeteltségét a megfojtással fenyegető ellenséges gyűrű közepén. Pedig a válság elsimítása semmiképpen sem jelenti a helyzet enyhülését. A sajtótól élesztett türelmetlen nacionalizmus, imperialista törekvések (még a demokráta Amerikában is: Cuba és a Pilippi-szigetek meghódítása, a flotta fejlesztése, a Csendes-óceánra vonatkozó tervek), gyarmati súrlódások és az egyre jobban kiélesedő gazdasági verseny állandóan veszélyeztetik a békét. A németellenes blokk, értelmi szerzője, VII Edward halála után is tovább folytatja kihívó politikáját. (Második Marokkó-válság, az agadiri incidens, angol-francia kardcsörtetés, belga mozgósítás, a békés áramlat felülkerekedése az angol flotta készületlensége miatt.) Példáját

követi Olaszország, mely különben érzelmileg már régen elszakadt szövetségeseitől s hadi készülleteit kifejezetten az osztrák-magyar monarchia ellen irányítja. Jogtalan tripoliszi háborújával újabb nehézségeket szerez szövetségeseinek s napirendre tüzi az európai diplomácia legkényesebb kérdését: a török birodalom sorsát. Sikerei buzdítólag hatnak a balkáni népekre, melyeket közben az orosz diplomáciának (Hartwig) sikerült egy szövetségbe foglalni (1912). A szövetség hamaros következménye a Balkán-háború kitörése és a török birodalom összeroppanása, mely még komolyabb veszedelemnek teszi ki az európai békét. (A hadi eseményekkel párhuzamos diplomáciai munka, az entente és a központi hatalmak viaskodása a balkáni szövetség és a török birodalom érdekeiért, Ausztria-Magyarország mozgósítása, a londoni nagyköveti reunió, az albán-kérdés, béketárgyalások, a háború kiújulása, királyunk levele Miklós cárhoz, a londoni béke.) A világháború elodázását ez alkalommal sem az entente békeszeretete, hanem hiányos felkészültsége okozza. Még mindig nem érzi magát elég erősnek Németország összemorzsolására és a kettős monarchia feldarabolására. Azért tovább szítja a tüzet (a délszláv izgatások elhatalmasodása, 1. Osztrák-magyar Vörös könyv, ruthén propaganda, schismatikus pör, a debreczeni pokolgép-merénylet, Zerajje, Doiëic és Schäfer merénylete, kémkedési és hazaárulási pörök), másrészt lázasan erősíti haderejét. (A három évi szolgálat visszaállítása Franciaországban, a hadsereg létszámának emelése, stratégiai vonalak építése és a nyugati várrendszer fejlesztése Oroszországban, az angol-francia tengeri konvenció, Belgium behálózása.) A végtelkéig kielestedt helyzet és a népek egész teherbíróképességét igénybe vevő készülődés egyre nehezebbé és bizonytalanabbá teszi a béke megóvását. Csak alkalomra van szükség, hogy a tudatosan kielezett ellentét kicsattanjon. Az entente csatlósának, Szerbiának megrendelésére rögtönzött szerajevói véres merénylet végre meghozza a kívánt ürügyet. Az'orosz terjeszkedési vágy, a francia bosszúszomj, az angol irigység és a japán mohóság, melyekhez atóbb az olasz alattomoság, társul, elkövetik az emberiség ellen a legnagyobb bunt: felidézik a világháborút.

Irodalom. A jelen század elejéig történt eseményeket behatóan ismerteti a Nagy Képes Világtörténet XII. k. *Marczali H.*: Korunk állami és társadalmi alkotásai és *Márki S.*: A legújabb kor története. A sok német feldolgozás közül ajánlható Ullsteins Weltgeschichte hrsg. v. *Pflugk-Harttung*. VI. kötete: Geschichte der Neuzeit egészen 1908-ig folytatja elbeszélését. Az utóbbi négy évtized diplomáciai fejleményeinek rövid történetét adja *e sorok írójának* értekezése: *A világháború genezise* (Szegedi városi főgimn. 1914-15. évi Értesítője 1-56.1.). A háború közvetlen előzményeit igen világosan foglalja össze *Angyal D.*: A világháború okai (Olcso Könyvtár 1763-4. sz.). Terjedelmüknél és beosztásuknál fogva kézi használatra igen alkalmasak: *Hashagen*: Äussere Politik der

Grossmächte seit 1871. (Aus Natur- und Geisteswelt 522-3. k. Leipzig. Teubner) és *Herre P.*: Weltpolitik und Weltkatastrophe. 1890-1915. (Männer und Völker. Berlin, 1916. Ullstein et Co.) Nagyon tanulságos *Kjellén* (Die Grossmächte der Gegenwart. Leipzig, 1914. Teubner) és *Ruedorffer* (Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart. Stuttgart-Berlin, 1915.) műveinek tanulmányozása. A monográfiák rendkívül nagy számából ajánlhatók: *Wertheimer E.*: Andrassy Gyula gróf élete és kora I-III. k. Budapest, 1910-12. *Halász I.*: Bismarck és Andrassy. Budapest, 1913. *Oharmatz R.*: Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert. II. k. 1848-1908. Leipzig, 1914. Teubner. *Ruttkay V.*: A világháború. Német-angol versengés. Budapest, 1915. *Hettner A.* 1. Englands Weltherrschaft und der Krieg. Leipzig, 1915. Teubner. *Schulze-Gävernitz*; Britischer Imperialismus und englischer Freihandel. Berlin, 1906. *Trubetzkoi Fürst G.*: Russland als Grossmacht, Stuttgart, 1913. *Hoetzsch O.*: Russland. Eine Einführung auf Grund seiner Geschichte von 1904-1912. Berlin, 1913. *Deutschland unter Kaiser Wilhelm II.* I-III. k. Berlin, 1914. *Rewentlow Graf zu*: Deutschlands auswärtige Politik 1888-1913. Berlin, 1914. *Zimmermann A.*: Geschichte der deutschen Kolonialpolitik. Berlin, 1914. *Deutschland und der Weltkrieg.* Hrsg. v. O. Hintze, Fr. Meinecke, H. Oncken, H. Schumacher. Leipzig, 1915. *Chlumecky L.*: Österreich-Ungarn und Italien. Leipzig-Wien, 1907. *Chlumecky L.*: Die Agonie des Dreibundes. U. o. 1915. *Ruttkay V.*: Olaszország, a Balkán és Ausztria-Magyarország. Budapest, 1916.

Balanyi György.